

УДК 159.9; 316.36 (075.8)
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-3.7>

Н. Б. Іванцова

доктор психологічних наук, професор

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК РЕГУЛЯТОРИ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї

У статті висвітлено поняття сім'ї та її ціннісних орієнтацій. Розкрито вплив ціннісних орієнтацій на емоційний клімат сім'ї. Переломним етапом у формуванні індивідуальної системи цінностей визначено кризу перехідного віку. Вказано чинники, які впливають на емоційний клімат сім'ї: тривожність чоловіка та дружини, рівень їхньої емпатійності, тип реальних відносин, особистісні риси та особливості, самооцінка членів подружжя, ступінь довіри один одному, тип та характер їхніх ціннісних установок, модель поведінки, мотивація до досягнення успіху чи уникнення невдач.

Встановлено, що психологічний клімат сім'ї прямо пропорційно залежить від типу та характеру взаємин подружжя як до оточуючих людей взагалі, так і до членів сім'ї та один до одного.

Розглянуто види психологічного клімату в сім'ї: сприятливий і несприятливий. Визначено співвідношення індивідуальних цінностей і цінностей, які повинні здобуватись у подружньому житті. Психологічними умовами формування емоційних взаємин у сім'ї визначено: культуру дозвілля і спілкування, єдине сімейно-побутове самообслуговування подружжя, формування сімейної субкультури, традицій, ритуалів. Постійність емоційних взаємин підкорюється рівноправності членів сім'ї, особистих неповторних потреб, які реалізуються в межах подружжя та сімейного життя в цілому.

У взаємовідносинах – між чоловіком та жінкою, між батьками та дітьми, між друзями – люди прагнуть одне до одного не лише через схожість характерів, але й за рахунок доповнюваності, компліментарності. Ціннісні орієнтації подружжя можуть не лише збігатися, бути близькими за ієрархічною побудовою, а й взаємодоповнювати один одного, що у свою чергу сприяє компенсації і згладжуванню неспівпадінь та протилежностей у цілях.

Ключові слова: сім'я, емоційний клімат сім'ї, цінності, ціннісні орієнтації, взаємовідносини, типи орієнтацій, особистість, закрита система сім'ї.

Постановка проблеми. Сім'я – розгалужена система відносин, що включає подружжя, їхніх дітей, інших родичів чи юридично прирівнених до них людей. Сім'я – найголовніша форма організації особистого побуту, за основу якої беруться взаємини між чоловіком та дружиною, батьком і дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, які поєднані спільною територією проживання та веденням спільного господарства. На сьогодні інститут сім'ї в Україні переживає період нестабільності, насамперед через руйнування сімейних цінностей та екологічну й емоційну нестабільність. Через те дослідження ціннісних сімейних орієнтацій як регуляторів емоційного клімату вважаємо вельми актуальним і перспективним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологи притримуються погляду, що загальна кількість цінностей, які є надбанням людства, відносно невелике. Однак їхнє співвідношення й індивідуальна значущість унікальні для кожної людини. У кожного – своя система, чи ієрархія, цінностей, у рамках якої можливі свої плюси. Так, можуть бути більш значущі цінності самореалізації (як правило, у професійній сфері – це достойна робота, активне і продуктивне життя, творчість), а можуть бути – цінності, пов'язані з особистим життям (здоров'я, друзі, розваги, любов, родина). Можливі й інші варіанти: цінності індивідуальні

(здоров'я, активне життя, творчість, матеріальна забезпеченість) чи цінності міжособистісні (родина, друзі, щастя інших), конкретні цінності (здоров'я, робота, родина, друзі) чи абстрактні цінності (пізнання, розвиток, воля, творчість), цінності «активні» (активне творче життя, продуктивність) чи цінності «пасивні» (краса, життєва мудрість) [14]. Саме ці цінності й розглядаються у роботах І.М. Кучманіч, К.В. Сєдих та інших.

Метою статті є розгляд видів психологічного клімату сім'ї та визначення співвідношення індивідуальних цінностей і цінностей, які повинні здобуватись у подружньому житті.

Виклад основного матеріалу. Переломний етап у формуванні індивідуальної системи цінностей – криза перехідного віку, у ході котрої переглядаються і часто, не шкодуючи, відкидаються батьківські цінності, формується своя відносно цілісна і тверда система. Ця концепція цінностей визначає вибір основних життєвих цілей і пріоритетів, професії і спеціальності [10].

На емоційний клімат сім'ї можуть впливати значущою мірою тривожність чоловіка і дружини, рівень їхньої емпатійності, тип взаємин, особистісні риси й особливості, самооцінка членів подружжя, ступінь довіри один одному, тип та характер їхніх ціннісних установок, модель поведінки, мотивація до досягнення успіху чи уник-

нення невдач. Психологічний клімат – це система психологічних станів, настрою, взаємин та ставлення осіб у групі й колективі [1].

У психологічній літературі вказують на існування двох категорій психологічного клімату: сприятливого та несприятливого. Для клімату характерні такі характеристики: порозуміння і завзятість, цілеспрямованість, цілісність, емоційний стан. Психологічний клімат сім'ї прямо пропорційно залежить від типу та характеру відносин подружжя як до оточуючих людей взагалі, так і до членів сім'ї й один до одного. Благополуччю сім'ї сприяють і такі якості її членів, як доброзичливість, привітність, дружелюбність, бажання брати відповідальність на себе, можливість критичного ставлення до себе. Психологічний клімат щасливої та процвітаючої родини зумовлений схожістю інтересів сім'ї [3].

Не менш важливий вплив на формування емоційних взаємин у сім'ї має культура дозвілля і спілкування, єдине сімейно-побутове самообслуговування подружжя, формування сімейної субкультури, традицій, ритуалів. Постійність емоційних взаємин підкоряється рівноправності членів сім'ї, особистих неповторних потреб, які реалізуються в межах подружжя та сімейного життя в цілому. Почуття провини стимулює псування шлюбу [5].

У взаємовідносинах – між чоловіком та жінкою, між батьками та дітьми, між друзями – люди прагнуть одне до одного не лише через схожість характерів, але й за рахунок доповнюваності, компліментарності. Ціннісні орієнтації подружжя можуть не лише збігатись, бути близькими за ієрархічною побудовою, а й взаємодоповнювати один одного, що, у свою чергу, сприяє компенсації і згладжуванню неспівпадінь та протилежності в цілях.

Честолюбність й амбітність чинять вплив на вибір життєвого шляху та налагодження емоційного клімату в подружньому житті. Якщо робота чи громадська діяльність забирають основні сили такої людини, як фізичні, так й емоційні, то можна очікувати, що в сімейному житті в терплячої й мудрої дружини (чоловіка) буде менше перепон. У випадку, коли соціальний статус та професійні досягнення не приносять вигоди та задоволення, то домагання, що не вдалось реалізувати, перетворюються на муки ураженого самолюбства і будуть чинити вплив на міжособистісні стосунки. У такому випадку партнер примусово бере на себе роль громовідводу. Висока пошукова активність, характерна для осіб цього типу, перетворює їх у своєрідний вічний двигун, що тягне за собою невпинні пошуки чогось нового і змін, у тому числі й у любовних взаєминах.

Спонтанно-імпульсивні особистості схильні до суперечливої та протидорної поведінки щодо загальноприйнятих порядків і норм поведінки.

Враховуючи цей факт, вони здатні ігнорувати морально-етичні критерії, межі, рамки, цінності людей, які оточують, прислухаючись лише до особистих егоцентричних бажань і потягів, враховуючи чуттєві спонукання. Будучи безпосередніми, як діти, у своїх почуттях й учинках, вони частіш за все впевнені, що їхня думка є правильною, витісняючи зі свідомості ту інформацію, що спричинює відчуття сумління і невпевненості. Все те, що некомфортно, невідгідно, не влаштовує, вони не приймають і витісняють. Однак такі особистості, частіш за все, не схильні зупинитись на негативних моментах життя і відчуттях, вони швидко знаходять альтернативні варіанти виходу з незручної ситуації і без ускладнень переходять на інші елементи навколишнього життя [13].

Ригідні (наполегливо-стенічні) люди дуже важкі для формування подружньої гармонії. Для ригідності характерно слабко рухливі типи ВНД (вищої нервової діяльності) і на перший погляд людину такого типу тяжко розворушити і зрушити з місця, але коли вона приступає до активних дій, то цілеспрямовано йде до своєї цілі, незважаючи ні на що. З одного боку, до таких людей притягує їхній «позитивізм»: твердість у своїх переконаннях, цілеспрямованість, акуратність, дисциплінованість. З іншої сторони, за наявності міцного взаємозв'язку і взаємодії з ними є ймовірність формування значних проблем у результаті зв'язку з яскраво вираженою впертістю, переконанням правоти своєї думки, пристрасністю до агресивної поведінки, що може бути явною чи прихованою. Такі люди нерідко вдаються до ревнощів.

Особи з підвищеною тривожністю, як протилежність особам із високою ригідністю, у близьких відносинах не важче за інших застосовують ті правила гри, що їм нав'язує інша сторона. У результаті таких особистісних рис особистості, як поступливість і схильність до самопожертви, садистські схильності, нерідко призводять до появи у партнера по шлюбу невдячного зловживання цими рисами, а неадекватно занижена самооцінка і виражений страх впасти в очах інших людей є перепорою до поважливого до них ставлення і врятування любові [13].

Науковці також виділяють гіперсоціальний (надконтролюючий) тип особистості, що проявляється у фанатичній прихильності догмам належної поведінки, надмірна прискіпливість до дрібниць і підвищена вимогливість до людей, нав'язливі думки щодо втечі від життєвих перепон через занепокоєння станом власного здоров'я. Мотиваційна сфера особистості цього типу суперечлива: прагнення дотримуватись меж, рамок і морального кодексу свого оточення у них суперечить спрямованості до самоутвердження та реалізації власних претензій. При всьому цьому він надмірно прагне до «скуштування» всіх життєвих

благ, так закладається тип ханжі, що активно проголошує святість думок, у той самий час, як сам реалізовує грішні спонукання. Зазвичай такі люди пережили нестачу тепла до себе зі сторони близьких у дитячому віці, тому вони вимушені приховувати свій егоцентризм шляхом використання гіперсоціальних установок [4].

Серйозну проблему становить виникнення надмірно загостреного почуття особистої гідності в кожного з них. У сильних особистостей ця боротьба може виявитися настільки запеклою, що, мріючи захистити свій престиж, люди ускладнюють стосунки, інколи доводячи їх до абсурду. Для шлюбу та любовних стосунків руйнівний ефект може спричинити конфліктне відстоювання кожним із подружжя значущості свого «Я», своїх ціннісних орієнтацій, непримиренна боротьба амбіцій, особливо коли кожен прагне підвищити свою самооцінку і цінність шляхом приниження гідності іншого. Чим вище рівень культури взаємин, тим більше кожен буде поважати індивідуальність іншого, що зробить ситуацію більш терпимою, а з боку комусь може навіть здатися, що ці люди – щасливі [10].

Союз між партнерами різної національності, якщо дисонанс на основі культурно-етнічних різностей не виник відразу, має шанси довго залишатися благополучним у зв'язку з тим, що в такому союзі процес розкриття секретів душі і внутрішнього багатства іншої людини займе більше часу, ніж між людьми однієї національності. Часто спостерігається стикання із взаємним невизнанням дійсно протилежних за типом осіб за ієрархією цінностей подружжя; у ситуації спроби розібратись та зблизитись у їхніх питаннях з'являється ціла купа образ і звинувачень кожного з них на адресу іншого. Але детальне вивчення ситуації дає змогу зрозуміти сутність конфлікту, яка полягає в тому, що кожен із подружжя прагне знайти шляхи вирішення своїх проблем за рахунок іншого, коли почуття любові та взаємоповаги вже давно відсутні у взаєминах. У сім'ї, де шлюб будувався на розрахунок, неможливо чекати гармонії в сім'ї. І предмет розрахунку – не обов'язково гроші. Спокусою може виступати суспільний статус, необхідність вирішити квартирне питання, а також страх самотності, який кимось сприймається як клеймо. Якщо вже так склалося, якщо одна людина свої егоїстичні інтереси реалізує за рахунок іншої, то, принаймні, треба мати совість і не гноїти його за власну до нього нелюбов.

Психологи виділяють 3 типи орієнтацій на взаємини:

1. Егоцентрична орієнтація передбачає знаходження особистісного «Я» як центр уваги, особистісні інтереси, бажання та цілі; інші предмети й люди – це кошти для задоволення або перешкоди

до досягнення. Егоцентрики люблять вступати в конфлікти.

2. Альтероцентрична орієнтація. В середині стоїть інша людина; себе людина сприймає як засіб задоволення потреб іншої людини.

3. Соціоцентрична орієнтація. Вбачає родину як цінність, вважає врахування своїх і чужих інтересів найважливішими [11].

Існування правил та норм, які влаштовують одних членів сім'ї і вимагають інших жити відповідно до цих норм та правил, призводить до перетворення шлюбу в закриту систему. Для закритої системи характерні такі ситуації: низька самооцінка; запутане спілкування, яке не приносить задоволення; неефективний стиль спілкування; застарілі, жорсткі норми; результат деструктивний. Весь настрій сім'ї просочений страхом та боязкістю [2].

Психологічний комфорт у сім'ї та успішне її функціонування напряму залежать від того, які вибудовуються взаємини і взаємодія принаймні у трьох елементах: між чоловіком і жінкою, між батьками і дітьми, між братами і сестрами, у випадку, коли родина нараховує двоє і більше дітей. Ключовим моментом у заданні ритму взаємин і взаємодії в усіх ланках сім'ї є ставлення подружжя одне до одного та їхнє уявлення про себе як про батьків та свою роль як матері чи батька. У психологічній літературі виділяють чотири види ставлення: прийняття – неприйняття, взаємодія – уникнення контактів, визнання свободи активності – надмірна опіка, повага до прав кожного в сім'ї – надмірна вимогливість. Позитивні типи ставлення: прийняття, взаємодія, свобода активності, повага до прав кожного – забезпечують партнерські взаємини та егалітарний устрій життя сім'ї [6].

Висновки. Система ціннісних орієнтацій подружжя змінюється протягом усього її життєвого циклу, є динамічною. Загальносімейні цінності не завжди включають у себе ціннісні орієнтації кожного з подружжя. Діапазон ціннісних орієнтацій окремих осіб у сім'ї може помітно відрізнятись: бути більш вузьким або ширшим від загальносімейних. Чим більший діапазон особистих цінностей подружжя, тим яскравіше в них проявляється вірогідність до взаєморозуміння, тобто для єдності.

Отже, соціальним й індивідуальним феноменом виступають цінності. Як індивідуальний феномен, цінності визначаються суспільством – впливом нації, класу, соціальних і професійних шарів та інших соціальних груп, у яких живе конкретна людина. Процес засвоєння і прийняття цінностей – одна з найважливіших складових процесу соціалізації. Система цінностей – один із найважливіших елементів внутрішньої структури людини. За допомогою цієї системи людина легко відмежовує важливе від неважливого, істотне від несуттєвого, корисне від шкідливого з погляду своїх інтересів та потреб.

Сімейні цінності можуть не тільки збігатися, але й мати близьку ієрархічну структуру, взаємодоповнюючи і згладжуючи кути та розбіжності цілей.

Також емоційний клімат може залежати від емпатійних здібностей подружжя, від рівня їхньої тривожності, стилю взаємин, ступеня прив'язаності один до одного та установок і цінностей. Зусилля кожного із членів родини мають бути спрямованими на благополуччя й добробут сім'ї. Тільки в такому випадку сім'я здатна до саморозвитку, а її члени – до самореалізації.

Література:

1. Кравець В.П. Психологія сімейного життя : навч. посібник. Тернопіль, 1995, ч. 1.
2. Кравець В.П. Психологія сімейного життя : навч. посібник. Тернопіль, 1995, ч.2.
3. Андреева, Т.В. Семейная психология. Санкт-Петербург : Речь, 2004.
4. Бурлачук Л.Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Звезда, 1999.
5. В Украине больше женятся, меньше расстаются. 2007. *День*, № 2, С. 20.
6. Антонюк Е.В. Представления супругов о распределении ролей. Тверь, 2001.
7. Витакер К. Полуночные размышления семейного терапевта / пер. с англ. М.И. Завалова. Москва: Класс, 1998.
8. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте / перев. с англ. А.З. Шапиро. Москва : Независимая фирма «Класс», 2000.
9. Войтенко В.В. Коли розлучаються двоє. *Слово Просвіти*. 2006. № 4. С. 28.
10. Волков Б.С. Психология юности и молодости: учебное пособие. Москва : Академический Проект : Трикста, 2006.
11. Голод С.И. Будущая семья: какова она? Москва : Просвещение, 1990.
12. Голод С.И. Стабильность семьи: социальный и демографический аспекты. Львов : Наука, 1984.
13. Гребенников И.В. *Основы семейной жизни*. Москва : Просвещение, 1991.
14. Дружинин В.Н. *Психология семьи*. Москва: КСП, 1996.

Ivantsova N. B. Value orientations as regulators of the emotional climate of the family

The article covers the concept of family and its value orientations. The influence of value orientations on the emotional climate of family is revealed. The turning point in the formation of the individual value system is the crisis of transition age. The factors influencing the emotional climate of family are indicated: the anxiety of the husband and wife, the level of their empathy, the type of existing relationships, personal traits and characteristics, self-esteem of the spouses, the degree of trust in each other, the type and nature of their value attitudes, model of behavior, motive to succeed or avoid failure.

It is established that the psychological climate of family is directly proportional to the type and nature of the relationship of the spouses both to others in general, and to family members and to each other.

The types of psychological climate of family are considered: favorable and unfavorable. The relation of individual values and values to be acquired in married life is determined. Psychological conditions for the formation of emotional relationships in family are defined: a culture of leisure and communication, a single family-home self-care of spouses, the formation of family subculture, traditions, rituals. The persistence of emotional relationships is subordinated to the equality of family members, personal, unique needs that are met within the spouses and family life as a whole.

In relationships - between a man and a woman, between parents and children, between friends - people strive for each other not only because of similarity of character, but also at the expense of complementarity, complementarity. Value orientations of spouses can not only coincide, be close in hierarchical construction, but also complement each other, which in turn contributes to the compensation and smoothing of inconsistencies and opposites for purposes.

Key words: family, emotional climate of the family, values, value orientations, relationships, types of orientations, personality, closed family system.